

ОСНОВНИ НАПРАВЛЕНИЯ В НАУКАТА ЗА ТУРИЗМА

Ваня Василева¹

Туризмът е социално-икономическо явление, което преживява бум и се развива успешно в съвременното постиндустриално общество и икономика на обслужването. Паралелно с това възниква, налага се и се развива науката за туризма (туризмология). Това е една относително млада наука, поради което много аспекти относно нейната същност, наименование, структура, взаимовръзки и други са все още дискуссионни. Целта на настоящата статия е да се систематизират основните направления в науката за туризма. За постигането на тази цел е необходимо също да се намери мястото на младата наука в системата на научните знания, както и да се визират връзките ѝ с другите науки. Необходимо е също да се обособи понятие за тази относително нова наука.

Ключови думи: туризъм, наука за туризма, туризмология, география на туризма, икономика на туризма

MAIN TRENDS IN SCIENCE OF TOURISM

Vanya Vassileva

Abstract: Tourism is a socio-economic phenomenon. It is increase and be successful in the modern post-industrial society and economy of services. Science of tourism (tourismology) appears, domineers and develops at the same time. It is a comperatively young science. Many aspects about it nature, name, structure, relationships and others are still debating. The purpose of this article is to systematize the main directions in the science of tourism (tourismology). It is also necessary to find a place of this science in the system of scientific knowledge and to refer it links with other sciences to achieve this purpose. It is also necessary to differentiate the conception of this relatively new science.

Keywords: tourism, science of tourism, tourismology, geography of tourism, economy of tourism

¹ Шуменски университет „Еп. Константин Преславски“, Катедра „Туризм“; vvpost@mail.bg

УВОД

Научното познание за туризма има вече едновековна история. То възниква и се развива във връзка с развитието на социално-икономическото явление туризъм. За начало на туристическата наука се приема, макар и с известна степен на условност, монографичният труд на Йозеф Щраднер „Туризмът – едно икономическо изследване“ от 1905 г. (Апостолов, 2013). Въпреки забележителните научни достижения, все още е дискуссионен въпросът относно мястото на туристическите изследвания в науката. До неотдавна (а и все още) те се разглеждаха като „интердисциплинарна научна задача“ (Бъчваров, Тончев, 1996), тъй като „нито една наука не може да отговори изчерпателно на всички въпроси, свързани с развитието на туризма“ (Воденска, 2010). Паралелно с това се заражда тенденцията да се говори за „наука за туризма“, „знание за туризма“, „познание за туризма“ (Нешков и кол., 2001, 2007), както и за „туристическа наука“ (Георгиев, 2010). Може да се обобщи, че постепенно в терминологично отношение се налага подходът за разглеждане на туристическото познание като самостоятелна част от научното познание, но българските автори все още избягват да разглеждат науката за туризма като самостоятелна. Досега тя е разглеждана като отраслова икономическа наука или като интегрално направление между природната и социално-икономическата география (Апостолов, 2013; Кръстев, 2014). Всички посочени автори споделят мнението, че туристическото познание се интегрира също със социологията, психологията, медицината, правните науки, историята и др. През 2010 г. Георгиев отбелязва „профилиране и специализация на познанията за туризма и формиране на негов специфичен предмет“. През 2013 г. Апостолов говори за „общата наука за туризма и нейният важен клон – география на туризма“. Съществуването на специфичен предмет на изследване може да се приеме като първа стъпка при обособяването на **науката за туризма като самостоятелна част от научното познание**. На базата на своето едновековно развитие, макар и като част от други науки, науката за туризма вече има собствена терминология (Dann, 2006), постулати, модели, концепции. Развитието в методическо отношение предстои, тъй като все още преобладаващо се използват изпитани методи, взимствани от други науки. Може да се очаква, че теорията за туризма ще се развива и усъвършенства.

ОБОСОБЯВАНЕ НА НАУКАТА ЗА ТУРИЗМА

Според Воденска и Асенова (2004) „нито една наука (от разглеждащите досега туризма, доп. авт.) не може да отговори изчерпателно на всички въпроси, свързани с развитието на туризма“. Поради това се налага сложното социо-културно и пространствено-икономическо явление туризъм да се изучава от самостоятелна наука, фокусирана именно върху него. През 1967 г. Умберто Фрагола въвежда термина „*туризмология*“, за да обозначи научната дисциплина, изучаваща туризма (Апостолов, 2013 г.). Hoerger (2006) приема, че туризмологията възниква в началото на новия век. Използвани са също и термините „*туристология*“ от Пиер Деферт и Живадин Йовичич и „*туристология*“ отново от Умберто Фрагола със същата цел (1984 по Апостолов, 2013). В руската, белоруска-

та (напр. Кусков, Джаладян, 2011, и др.) и полската школа се приема и използва терминът „туристика“. В Украйна, а също и в Русия, се използва понятието „туризоведение“. Други понятия, които се използват от руската школа, са също „туризмография“, „турография“, „турометрия“, „турология“ и др. От една страна, те обогатяват понятийния апарат на науката за туризма, но от друга страна, едновременното им използване може да доведе до неяснота и объркване, тъй като значението им до голяма степен се припокрива. Кусков и Джаладян (2011) отбелязват, че България е една от страните, наред с Полша и Словакия, където науката за туризма се развива относително рано (визират се изследванията на Бъчваров от 60-те и 70-те год. на ХХ век). Апостолов (2013) обаче определя като пионери в това отношение страните от немскоезичната школа.

В настоящата статия са използвани равнозначно термините „наука за туризма“, „туристическа наука“, както и „туризмология“. Терминът „туризмология“ е предпочен пред „туристология“, понеже е насочен към явлението туризъм като цяло, докато „туристология“ се свързва предимно с думата турист, което е само част от туризма. Може да се приеме, че етимологията на понятието „туризмология“ е от две различни по произход думи – „tour“ от фр. – обиколка, а в съвременния вариант пътуване, туризъм, и „logos“ – от гр. наука, познание. За широката общественост терминът „туризмология“ звучи странно и непонятно, вероятно поради значителните различия в етимологията на двете му съставни части. Може би поради същите причини посоченият термин все още се използва доста предпазливо, но и все по-широко в научните среди, което обаче не означава, че той не е удачен, а по-скоро, че е труден за възприемане и прилагане. Поради това може да се обобщи, че въпросът за наименованието на новата наука все още е дискусионен.

ПРЕДМЕТ НА ТУРИСТИЧЕСКАТА НАУКА

В българската научна литература всички посочени изследователи се обединяват около мнението, че науката за туризма взаимодейства и съответно произхожда (доп. авт.) от редица други науки, сред които като водещи се посочват икономиката, географията и социологията. Досега направленията (клоновете) в науката за туризма са слабо разглеждан проблем. Подобна систематизация е направена от Франжиалли (2002 по Колотуха, 2014).

Целта на настоящата статия е да се систематизират основните направления в науката за туризма. За постигането на тази цел е възприет *системният подход* (Sessa, 1988; Cooper, Fletcher, Fyall, Gilbert, Wanhill, 1993, 1998, 2005; Нешков, 2001, 2007; Георгиев, 2010; Кварталнов по Кусков и Джаладян, 2011, и др.). Това се налага „от разбирането, че съвременният туризъм е широка социално-икономическа и пространствена система с множество елементи, които са в динамично взаимодействие помежду си и с други системи“ (Воденска, Асенова, 2004). Така системата на туризма се представя в три основни компонента:

1. *Туристът* (в т.ч. екскурзиант, посетител, пътник), който е главно действащо лице в нея, както и обществото като цяло в ролята на потребител или потенциален потребител на туристически услуги, също и в ролята на произ-

водител на туристически услуги. Тук се включва и местната общност, която взаимодейства пряко или косвено, силно или ограничено с туристите и туризма като цяло;

2. *Териториалният компонент*, средата за развитие на туризма, включваща туристически ресурси, туристическа суперструктура и инфраструктура, курорти и разнообразни по вид и мащаб туристически атракции и локализации, които са основа за формиране на туристическия продукт;

3. *Стопанският отрасъл* туризъм или туризмът като икономическа система, функционираща с цел печалба;

Freyer (1990, по Нешков, 2001) разглежда като част от тази система също и държавното устройство и политика като висшестояща и *регулираща част* по отношение на останалите компоненти на системата. Може да се приеме, че **предмет на науката за туризма е системата на туризма** с всички горепосочени компоненти. Във връзка с многокомпонентността и сложността на посочената система тази наука не е хомогенна, а може да се декомпозира на научни направления (фиг. 1). Най-общо всяко научно направление в нея се фокусира върху някой от компонентите на системата туризъм.

НАПРАВЛЕНИЯ В ТУРИЗМОЛОГИЯТА

Посочените във фиг. 1 направления в науката за туризма са взаимосвързани. Поради това подреждането им не е по степен на важност и има относителен характер. При подреждането са съблюдавани следните критерии: датировка на първите значими разработки в съответното направление за нашата страна (на предни позиции се „придвижва“ География на туризма) и обем на съвременните разработки (Икономика на туризма, Технология на обслужването), както и значимост за туризмологията като самостоятелна наука (Фундаментални основи). В съвременната българска литература обикновено вниманието се насочва първо към икономическите аспекти. Буйленко (2008) обаче основателно обръща първостепенно внимание на психологическите аспекти, в т.ч. туристическите потребности, без които останалите компоненти в системата на туризма и туризмологията биха били без значение. Местата в схемата на основните направления могат да бъдат размествани и съответно подреждането да изглежда по различен начин в зависимост от степента на важност на различните посочени, а и други критерии. Може да се приеме, че отделните направления са тясно свързани и относително равностойни по значимост. Поради това най-добрият модел за тяхното представяне би бил триизмерен.

Представената „карта“ на туризмологията важи за настоящия момент. Тя ще бъде различна във всеки следващ момент във връзка с динамичното развитие на туризма и на туристическата наука. Вероятно няма да е същата и ако се разгледа туризмологията глобално. Това обаче става все по-трудно поради постоянно нарастващия брой публикации в световен мащаб. Във връзка с това настоящото изследване не претендира за пълна завършеност и изчерпателност.

Фундаментални основи е научното направление, чрез което науката за туризма се обособява като самостоятелна. За разлика от останалите клонове, кои-

Т	→ Фундаментални основи	<ul style="list-style-type: none"> → Същност, особености и значение на туризма → Възникване и развитие на туризма → Фактори за развитие на туризма → Влияния на туризма → Видове туризъм → Същност, предмет, цели и задачи на туризмологията → Възникване и развитие на туризмологията → Взаимовръзки с останалите науки → Методика и методология на изследванията → Съвременни тенденции, в т.ч. устойчиво развитие
У		
Р	→ География на рекреацията и туризма	<ul style="list-style-type: none"> → Туристическа картография → Туристически ресурси → Туристическа супер- и инфраструктура → Туристически курорти и вилни зони → Туристическо странознание/ туристически дестинации → Туристическо райониране → Териториално-устройствено планиране на туризма → Глобални аспекти в развитието на туризма → Геополитика и туризъм
И		
З		
М	→ Икономика на туризма и свободното време	<ul style="list-style-type: none"> → Икономика на тур. предприятие (микроикономика) → Икономика на тур. бранш (макроикономика) → Туристически пазари → Маркетинг и реклама в туризма → Туристическа статистика
О	→ Управление на туризма	<ul style="list-style-type: none"> → Планиране и прогнозиране в туризма → Организация и управление на туризма и тур. бизнес → Туристическа политика и регулиране → Управление на човешките ресурси в туризма
Л		
О	→ Социо-културни и психологически аспекти	<ul style="list-style-type: none"> → Психология и социална психология в туризма → Социология в туризма → Културология и туризъм → Демографски процеси и туризъм → Лингвистика в туризма → Потребителско поведение и грижа за клиента
Г	→ Практико-приложни аспекти	<ul style="list-style-type: none"> → Хотелиерство → Ресторантьорство → Посредническа дейност в туризма → Транспортна дейност в туризма → Екскурзоводство → Допълнителни услуги и туристическа анимация
И		
Я	→ Туризмोगрафия	

Фиг. 1. Направления в туристическата наука

то са съществували и преди, макар и като части от други науки, то фундаменталните основи се формират през последните десетилетия и все още са в процес на интензивно развитие. Тук се разглежда базовата терминология, постулати, модели, теоретични концепции. Обект на внимание са също историческото развитие на туризма и на науката за туризма (най-значимото изследване у нас е на Апостолов, 2013), видовете туризъм (Стамов, Алексиева, 2003, 2005; Василева, 2007; Стамов, Никовска, 2008, 2011, 2015; Ст. Маринов, 2012; Сабриева, 2013, и др.), факторите, оказващи влияние върху туризма, както и влиянията на туризма върху природата, обществото и стопанството (Воденска, 2001). Особено актуален е въпросът за устойчивото развитие на туризма (Дограмаджиева, 2003). Тук се разглежда и дискуссионният въпрос за връзката на туристическата наука с другите науки, методиката и методологията на изследване (Иванова, 2014). Не на последно място стои и въпросът за значението на туризма като съвременен пространствено-икономически и социо-културен феномен. В учебните планове на обучаващите се фундаменталните основи са залегнали в учебната програма на базовата дисциплина „Въведение в туризма“ или „Основи на туризма“.

География на рекреацията и туризма досега е разглеждана като част от географската наука, интегрираща в себе си познания и методи, както от социално-икономическата, така и от природната география. Предмет на изучаване е териториалният компонент в системата на туризма. Поради това не може да се оспорва мястото на географията на рекреацията и туризма в системата на географското познание. Тя обаче изучава и важен компонент от системата на туризма, поради което географията на рекреацията и туризма може да се разглежда и като част от науката за туризма. Териториалната система на отдиха и туризма може да се изследва на различни нива и в различни направления. Поради това се обособяват отделни поднаправления (фиг. 1). Като най-широко проучвани могат да се посочат туристическите ресурси (Гишков, 1984; Бъчваров, Маринов, 1990; Попова, 1993; Апостолов, 2003; Великов, Димитров, Стоянова, 2005 и др.) и туристическото райониране (Бъчваров, 1970, по Дончев, Пенерлиев, 2009; Кръстев, 2014, и др.). Все по-голям интерес предизвиква туристическото странознание (Кръстев, 2012, 2014, и др.). Може да се очаква в бъдеще да се засили вниманието към глобалните и геополитическите аспекти в развитието на туризма.

Икономиката на туризма и свободното време досега е възприемана като част от икономическата наука и по-специално на икономиката по отрасли. Това е напълно основателно доколкото туризмът е стопанска дейност, но това е само едно от неговите измерения, поради което разглеждането на туризмологията само като част от икономическата наука е неправилно. Безспорно връзките между двете науки са тесни, а икономиката на туризма и свободното време е гранично направление, обединяващо двете науки (икономика и туризмология). Икономиката изследва стопанския отрасъл туризъм на различни нива и в различни направления. Акцентът се поставя върху икономическата ефективност на микро- (икономика на туристическото предприятие) и макрониво (икономика на туристическия бранш). Специфично направление са туристическите пазари (Ракаджийска, Маринов, Дяков 1991–2010; Василева, 2012). Все по-актуални стават въпросите, свързани с маркетинга и мениджмънта в туризма.

Управлението на туризма обикновено се разглежда във взаимна връзка с икономиката на отрасъла туризъм. Поради това проучванията са предимно от

автори икономисти (Нешков, 2013; Докова и кол., 2012, 2014; Маринов, 2015, и др.). Във връзка с това, че туризмът не е само стопански отрасъл, а сложно, динамично и системно явление, то удачно е управлението му да се разглежда като самостоятелно обособен клон в науката за туризма. Обикновено управлението се разглежда на ниво дестинация, като се акцентира върху неговите практико-приложни аспекти. За нашата страна са съставени редица стратегии и програми за развитие по общини, области, райони и видове туризъм с автори специализирани комисии и експертни групи. Важни аспекти са планирането и прогнозирането, туристическата политика и регулиране не само на национално, но и на наднационално ниво.

Социо-културните и психологическите аспекти в туристическата система на този етап остават относително най-слабо проучвани в нашата страна. Вероятно причината се крие във факта, че системата на туризма се изследва предимно от учени географи и икономисти. Социологически методи (напр. анкетен метод) и социологически проучвания се използват предимно от Воденска (2006) и др. По-специално внимание на социалната психология в туризма обръщат Христова и Велева (2011). Важно значение за запълването на тази празнина има монографията на Керемидарска „Етно-културни особености на международния туристически поток в България“ (2014), както и серия от проучвания на бившето Министерство на икономиката, енергетиката и туризма относно особеностите и предпочитанията на потенциалните туристи от десет от най-важните страни генератори на туристопотоци към нашата страна. Това направление е гранично и общо с няколко други утвърдени вече науки – психология, социология, културология, а също така взаимодейства с история, антропология, лингвистика и др. Поради значителните „бели петна“, които съществуват в него, може да се очаква интензивно бъдещо развитие.

Практико-приложното направление включва поднаправленията хотелиерство, ресторантьорство, посредническа и транспортна дейност в туризма, екскурзоводство, туристическа анимация и допълнителни туристически услуги. Наличната литература е най-изчерпателна относно проблемите на хотелиерството, а най-малко е специализираната литература относно допълнителните туристически услуги, които са все по-важно конкурентно предимство в туристическия бранш. Във връзка с това, че те имат не само практико-приложни и технологични аспекти, а също и икономически, технически, психологически и други измерения, възможно е да се възприемат като интегриращи направления между отделните клонове на туристическата наука. Не е пресилено да се твърди, че именно това са най-важните поднаправления за обучаващите се в сферата на туризма, чрез които те се подготвят за бъдещата си професионална дейност.

Туризмаграфия е термин, използван от руската научна школа, като се визира цялата туристическа наука. Кусков и Джаладян (2011) отбелязват, че етимологията на понятието свидетелства за описателност, поради което е по-удачно към туризмаграфията да се отнесат всички пътеводители, пътеписи, справочници, статии и други публикации с научно-популярен, предимно описателен характер. Въпреки липсата на строго научен характер, тези публикации са ценни с изчерпателността и актуалността си. Понякога те са дори единствен източник на информация относно слабо проучен проблем/територия, към който науката

тепърва отправя „поглед“. Поради това туризмографията не трябва да се подценява, а да се разглежда като важна част от туристическата наука.

Петербургската научна школа обособява и направление **туропедия** (цит. от Кусков и Джаладян, 2011), чийто предмет е педагогиката и методиката на обучението по туризъм. У нас това направление все още се намира в своя начален етап на развитие, като част от науката педагогика. Поради това все още не е удачно да се разглежда като самостоятелен клон на туристическата наука. Учебниците, засягащи различни аспекти на туризма, могат да се отнесат към посочените основни клонове на туристическата наука.

Местата на някои от посочените в схемата поднаправления са дискуссионни. Например „демографски процеси и туризъм“ е допирна точка между социологията и географията на туризма. „Териториално-устройствено планиране“ не е чисто географски проблем. „Потребителско поведение и грижа за клиента“ не са само проблем на психологията, но се разглеждат предимно от икономическата страна на туризма. Дискуссионен въпрос е също дали трябва да има обособено отделно поднаправление „Екологични аспекти на туризма“, което да е част от Географията на рекреацията и туризма, или те да се разглеждат при „Фактори за развитие на туризма“ и „Влияния на туризма“. Курортите и вилните зони са обект на внимание и в поднаправленията „Туристическа супер- и инфраструктура“ и „Териториално-устройствено планиране“. Поднаправлението „Туристическа супер- и инфраструктура“ кореспондира също и с практико-приложните поднаправления „Хотелиерство“ и „Транспортна дейност“ в туризма. Важни въпроси като туристипотоците и туристическите пътувания не са обособени в отделно поднаправление, тъй като те са обект на внимание от поднаправлението „Туристически пазари“, „Посредническа дейност в туризма“ и „Транспортна дейност в туризма“, а често се разглеждат и като географски проблем поради териториалните аспекти на своето проявление. Може да се обобщи, че посочените направления и поднаправления са взаимосвързани и взаимодопълващи се, като в много случаи е трудно да се постави рязка граница между тях. Това доказва, че интердисциплинарният подход на изучаването им вече не улеснява, а затруднява изследванията, като ги препраща в дебрите на различни науки. Поражда се необходимостта те да бъдат обект на внимание от една наука – туризмология, която да ги разглежда в тяхната цялост и взаимоотношенията.

Туризмологията взаимодейства и с други науки освен тези, от които произхожда. Такива са медико-биологични науки, екология, архитектура, история, археология, етнография, политология, право, технически науки, информатика, философия, спортни науки. Взаимодействието с тях се осъществява в по-ограничена сфера.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Посочените и разгледани направления (клонове) на туристическата наука не са изолирани помежду си, нито са механичен сбор от отделни компоненти с различен произход, а са взаимосвързани и тясно си взаимодействат, за да формират цялостния облик на туристическата наука. Макар да произхождат от различни други науки, с които взаимодейства туризмологията, то оставането

им само в тях все по-често се оказва неудачно. Именно от връзките и взаимодействия помежду им се формира младата наука туризмология. В процеса на нейното развитие може да се очаква, че тази интеграция между научните направления в нея ще се засилва и ускорява, ще възникват нови научни направления и поднаправления, а някои по-стари ще се трансформират или ще загубят актуалността си.

ЛИТЕРАТУРА

- Алексиева, Й., С. Стамов.** 2003. Специализирани видове туризъм – I част. Изд. КОТА, Стара Загора. / Aleksieva, Y., S. Stamov. 2003. Specialized types of tourism – Part I. Izd. KOTA, Stara Zagora. (Bg)
- Алексиева, Й., С. Стамов.** 2005. Специализирани видове туризъм – II част. Селски туризъм. Изд. КОТА, Стара Загора. / Aleksieva, Y., S. Stamov. 2005. Specialized types of tourism - Part II. Izd. KOTA, Stara Zagora. (Bg)
- Апостолов, Н.** 2013. Географията на туризма – един век развитие и достижения. Изд. „Наука и икономика“, ИУ Варна. / Apostolov, N. 2013. The geography of tourism – a century of development and achievements. Izd. Nauka i ikonomika. UE Varna. (Bg)
- Апостолов, Н.** 2003. Туристически ресурси. Унив. изд. ИУ-Варна / Apostolov, N. 2003, Tourism resources. Univ. Izd. UE Varna. (Bg)
- Буйленко, В.** 2008. Туризм. Изд. Еникс, Неоглори, Ростов-на-Дону, Краснодар. / Buylenko, V. 2008. Tourism. Izd. Enix, Neoglory, Rostov-na-Donu, Krasnodar. (Ru)
- Бъчваров, М., Цв. Тончев.** 1996. Основи на туризма. Изд. Тилия. /Bachvarov, M., Tzhv. Toncev. 1996. Bases of tourism. Izd. Tiliya. (Bg)
- Василева, В.** 2007. Видове алтернативен туризъм. – Проблеми на географията, кн. 1–2. Изд. БАН „Проф. М. Дринов“, София. /Vasileva, V. 2007. Types of alternative tourism. *Problemi na geografijata*, kn. 1–2, Izd. BAN “Prof. M. Drinov“, Sofia. (Bg)
- Василева, В.** 2012. Полският туристически пазар. Изд. Химера, Шумен. / Vasileva, V. 2012. Polish tourism market. Izd. Himera, Shumen. (Bg)
- Великов, В., Димитров, М. Стоянова.** 2005. Туристически ресурси на света. Унив. изд. „Еп. К. Преславски“, Шумен. /Velikov V., Dimitrov M. Stoyanova. 2005. World’s tourism resources. Univ. Izd. Episkop K. Preslavski“, Shumen. (Bg)
- Воденска, М.** 2001. Икономически, социални и природни влияния на туризма. Унив. изд. Св. Климент Охридски, София. /Vodenska, M. 2001. Economic, social and environmental effects of tourism. Univ. Izd. Sv. Kliment Ohridski, Sofia. (Bg)
- Воденска, М.** 2010. Основи на туризма. Изд. Матком. /Vodenska, M. 2010. Bases of tourism. Izd. Matkom. (Bg)
- Воденска, М.** 2006. Туризм и общество. МВБУ. /Vodenska, M. 2006. Tourism and Society. MVBU. (Bg)
- Воденска, М., М. Асенова.** 2004. Въведение в туризма. Ботевград. /Vodenska, M., M. Asenova. 2004. Introduction to Tourism. Botevgrad. (Bg)
- Георгиев, Г., Р. Мадгерова.** 2010. Въведение в туризма. Унив. изд. „Неофит Рилски“, Благоевград. /Georgiev, G., R. Madgerova. 2010. Introduction to Tourism. Univ. Izd. „Neofit Rilski“, Blagoevgrad. (Bg)
- Дограмаджиева, Е.** 2003. Концепция за устойчиво туристическо развитие на общините Тетевен, Троян и Априлци. Дисертационен труд. СУ. /Dogramadjieva, E. 2003. Concept of sustainable tourism development of Teteven, Troyan and Apriltsi municipalities. Disertacionen trud. SU. (Bg)

- Дончев, Д., М. Пенерлиев.** 2009. География на туризма в България. Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“, В. Търново. /Donchev, D., Penerliev, M. 2009. Geography of Tourism in Bulgaria. Univ. Izd. „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, V. Tarnovo. (Bg)
- Докова, С., К. Петров, Г. Николов, М. Колева, М. Иванов.** 2014. Икономика и управление на туризма. Изд. Нора 2000, София. /Dokova, S., K. Petrov, G. Nikolov, M. Koleva, M. Ivanov. 2014. Economy and Management of Tourism. Izd. Nora 2000. Sofia. (Bg)
- Докова, С. и др.** 2012. Управление на туризма. Изд. Авангард Прима, София. /Dokova, S. et al. 2012. Management of Tourism. Izd. Avangard Prima, Sofia. (Bg)
- Иванова, Д.** 2014. Методи на научното изследване в туризма. /Ivanova, D. 2014. Methods of scientific research in tourism. (Bg)
- Керемидарска, Е.** 2014. Етно-културни особености на международния туристически поток в България. Унив. изд. „Еп. К. Преславски“, Шумен. /Keremidarska, E. 2014. Ethno-cultural characteristics of international tourist flows to Bulgaria. Univ. Izd. „Ep. K. Preslavski“, Shumen. (Bg)
- Колотуха, А.** 2014. Спортивен туризм как обект географических исследований. – Проблеми на географията, бр. 3-4, Изд. БАН „Проф. М. Дринов“, София. /Kolotuha, A. 2014. Sports tourism as an object of geographical research. *Problemi na geografijata*, br. 3-4, Izd. BAN “Prof. M. Drinov“, Sofia. (Bg)
- Кръстев, В.** 2014. География на туризма. Изд. Наука и икономика, ИУ Варна. /Krstev, V. 2014. Georaphy of Tourism. Izd. Nauka i ikonomika, UE Varna. (Bg)
- Кръстев, В.** 2012. Основи на туристическото странознание. Изд. Наука и икономика, ИУ Варна. /Krstev, V. 2012. Bases of Tourist Area Studies. Izd. Nauka i ikonomika, UE Varna. (Bg)
- Кусков, А., Ю. Джаладян.** 2011. Основи туризма. Изд. Кнорус, Москва. /Kuskov, A., U. Djaladyan. 2011. Bases of Tourism. Izd. Knorus, Moskva. (Ru)
- Маринов, В., М. Бъчваров.** 1990. Антропогенни условия и ресурси на отдиha и туризма. София. /Marinov, V., M. Bachvarov. 1990. Anthropogenic conditions and resources of recreation and tourism. Sofia. (Bg)
- Маринов, С.** 2015. Мениджмънт на туристическата дестинация. унив. Изд. Наука и икономика, ИУ-Варна. /Marinov., S. 2015. Management of the tourist destination. Univ. Izd. Nauka i ikonomika, UE Varna. (Bg)
- Маринов, С.** 2012. Съвременни видове туризъм. Унив. изд. Наука и икономика, ИУ-Варна. /Marinov. S. 2012. Contemporary types of tourism. Univ. Izd. Nauka i ikonomika, UE Varna. (Bg)
- Нешков, М. и кол.** 2001, 2007. Въведение в туризма. Унив. изд. Наука и икономика, ИУ-Варна. /Neshkov, M. et al. 2001, 2007. Introduction to Tourism. Univ. Izd. Nauka i ikonomika, UE Varna. (Bg)
- Нешков, М., В. Казанджиева.** 2013. Макрорегулиране на туристическия бизнес. Унив. изд. Наука и икономика, ИУ-Варна. /Neshkov, M., V. Kazandjieva. 2013. Tourism business’s macro-regulation. Univ. Izd. Nauka i ikonomika, UE Varna. (Bg)
- Попова, Н.** 1993. Природни рекреационни ресурси. Унив. изд. „Св. Климент Охридски“, София. /Popova, N. 1993. Natural recreational resources. Univ. Izd. “Sv. Kliment Ohridski”, Sofia. (Bg)
- Ракаджийска, С., С. Маринов, Т. Дянков.** 2010. Туристически пазари. Унив. изд. Наука и икономика, ИУ - Варна. /Rakadjijska, S., S. Marinov, T. Dyankov. 2010. Tourism markets. Univ. Izd. Nauka i ikonomika, UE Varna. (Bg)
- Сабриева, С.** 2013. Алтернативен туризъм. Ел. учебник на ШУ „Еп. К. Преславски“. /Sabrieva, S. 2013. Alternativ tourism. El. Uchebnik. ShU „Episkop K. Preslavski“. (Bg)

- Стамов, С., К. Никовска.** 2015. Балнеолечебен и СПА туризъм. Изд. КОТА, Стара Загора. / Stamov, S., K. Nikovska. 2015. Balneologic and spa tourism. Izd. KOTA, Stara Zagora. (Bg)
- Стамов, С., К. Никовска.** 2008. Винен туризъм. Изд. КОТА, Стара Загора. / Stamov, S., K. Nikovska. 2008. Wine tourism. Izd. KOTA, Stara Zagora. (Bg)
- Стамов, С., К. Никовска.** 2015. Религиозен туризъм. Изд. КОТА, Стара Загора. / Stamov, S., K. Nikovska. 2015. Religious tourism. Izd. KOTA, Stara Zagora. (Bg)
- Стамов, С., К. Никовска.** 2011. Специализирани видове туризъм – I част. Изд. КОТА, Стара Загора. / Stamov, S., K. Nikovska. 2011. Specialized types of tourism – Part I. Izd. KOTA, Stara Zagora. (Bg)
- Стамов, С., К. Никовска.** 2011. Специализирани видове туризъм – II част. Изд. КОТА, Стара Загора. / Stamov, S., K. Nikovska. 2011. Specialized types of tourism – Part II. Izd. KOTA, Stara Zagora. (Bg)
- Тишков, Х.** 1984. Методи за оценка на рекреационните ресурси. София. /Tishkov. H. 1984. Methods for evaluation of recreational resources. Sofia. (Bg)
- Христова, Т., М. Велева.** 2011. Социална психология в туризма. Унив. изд. Наука и икономика, ИУ - Варна. / Hristova, T., M. Veleva. 2011. Social psychology in tourism. Univ. Izd. Nauka i ikonomika, UE Varna. (Bg)
- Соопер, С.,J. Fletcher, A. Fyall, D. Gilbert, S. Wanhill.** 2005. Tourism Principles and practice. FT, third edition. (UK)
- Dann,** 1996. The language of tourism: a sociolinguistic perspective. (UK)
- Hoerner, J.** 2006. Tourismology (Tourism science): It was born five yers ago..., AMFOHRT News, Association Mondiale pour la Formation Hoteliere et Touristique, Aug. (Sp)
- Sessa, A.** 1998. The science of systems for tourism development. Scuola Internazionale di Scienze Turistiche, Italy. (It)
- <http://www.sciencedirect.com/>, 15.06.2016.